

מבט על, גיליון 928, 11 במאי 2017

מסמך העקרונות של חמאס: האם הזדמנות מדינית לישראל?

אודי דקל

מסמך העקרונות המעודכן של חמאס נועד לאתגר את שליטתו המסורתית של ארגון פתח באש"ף בפרט ובזירה הלאומית הפלסטינית בכלל, ולהציב גישה מדינית מתחרה לזו שמוביל מחמוד עבאס. ההבדל המהותי בינו לבין אמנת חמאס מתמקד במשקל שניתן בו לממד הפלסטיני-לאומי ביחס למשקל האסלאמי. הגם שחמאס נותר תנועת טרור עוינת, שאינה מכירה בישראל ואינה משלימה עם הלגיטימיות שלה להתקיים, אי אפשר להתעלם מכך שבמסמך יש סימנים לפרגמטיות מצד חמאס, שנובעת ממצוקתו. זו מציאות שנכון לנסות להפכה להזדמנות עבור ישראל.

חמאס בחר לפרסם מסמך עקרונות מדיניים של הארגון בראשית מאי. עיתוי זה - בסמוך ליום העצמאות הישראלי ויום הנכבה הפלסטיני וכחודש לפני ציון 50 שנה למלחמת 1967 – בוודאי לא היה מקרי. גם הסמיכות לבחירתו של איסמעיל הנייה לראש הלשכה המדינית של הארגון ולביקורו בווינגטון של מחמוד עבאס, נשיא הרשות הפלסטינית, לא הייתה נסיבתית. על ניסוח המסמך שקדה הנהגת חמאס חודשים רבים וניכר כי הוא נועד להציג את הארגון כתנועה או כמפלגה לאומית אחראית, המסתגלת לשינויים שחלו בשנים האחרונות במחנה הפלסטיני ובמרחב הערבי.

בראיה לטווח ארוך ובהמשך למדיניות חמאס זה שנים, מסמך העקרונות המעודכן נועד לאתגר את שליטתו המסורתית של ארגון פתח באש"ף בפרט ובזירה הלאומית הפלסטינית בכלל, ולהציב גישה מדינית מתחרה לזו שמוביל מחמוד עבאס (שבאחרונה קיים מפגש ראשון ומוצלח מבחינתו עם נשיא ארצות הברית דונלד טראמפ). חמאס מתנגד, למעשה מיום ייסודו, למעמד של אש"ף ופתח כמייצגים הבלעדיים של הרעיון הלאומי הפלסטיני בפני הקהילה הבינלאומית. חאלד משעל, ראש הלשכה המדינית היוצא, קרא באופן חסר תקדים לממשל האמריקאי החדש לשנות את גישתו כלפי חמאס, שבעיניו היא מוטעית, והדגיש שבלי אימוץ גישה חדשה הן כלפי הסכסוך הערבי/פלסטיני עם ישראל והן כלפי חמאס לא ניתן יהיה לתקן את כישלונות העבר.

ראוי להדגיש מספר נקודות ביחס למסמך העקרונות עצמו:

המסמך הוא פוליטי-מדיני יותר מאשר אידאולוגי: הוא מבטא את עמדות חמאס המעודכנות, אך אינו מבטל את אמנת הארגון, שאסטרטגיית המאבק המפורטת בה נשענת על עקרונות רעיוניים דתיים. ואכן, מהמסמך נעדרים מושגים טעונים, ובראשם 'ג'יהאד' ו- 'פלסטין כאדמת ווקף' (הקדש אסלאמי), המעטרים את האמנה. יתרה מכך, המסמך - שנועד לאוזניים מערביות ולמדינות ערב כאחד - אינו מזכיר כלל את המונח 'אחים מוסלמים' וגם את הקשר בין חמאס

לתנועה זו, שהיא תנועת האם שלו. להגדרה המופיעה באמנת חמאס, שלפיה התנועה היא שלוחה פלסטינית של האחים המוסלמים, אין זכר במסמך המעודכן, וחמאס מוגדר כעת כתנועה לאומית אסלאמית בלבד.

סוגיית הדרישות הפלסטיניות והאמצעים להשגתן: למעשה, המסמך מגשר על הפערים שהיו קיימים בין עמדות חמאס מאז הקמתו לבין עמדות היסוד של הארגונים החברים באש"ף. צמצום פער זה מתבטא בעיקר בנכונות להקים מדינה פלסטינית בגבולות '67, אך ללא וויתור על רוח המאבק וההתנגדות ועל הסתמכות על אופציה צבאית מול ישראל (אמירות ברוח זו השמיע חאלד משעל כבר ב- 2008). בדומה לעמדת אש"ף, אין במסמך כל וויתור על שיבת הפליטים הפלסטיניים של '48 ושל עקורי '67 לכל שטחי פלסטין מהירדן לים, כ-"זכות טבעית אישית וקיבוצית". ההתנגדות לכיבוש נשארת לגיטימית, ובמרכזה הגיהאד לשחרור פלסטין, שנחשב לאופציה אסטרטגית תקפה להגנה על העקרונות המוזכרים ולהשבת הזכויות של העם הפלסטיני.

היחס לישראל ולמשא המתן המדיני עמה: במסמך בולט ניסיון להרחיק את חמאס מהאנטישמיות, שאמנת הארגון ספוגה בה. כך, מודגש בו כי חמאס אינו נלחם ביהודים בשל יהדותם, אלא בכיבוש הציוני. ברמה המדינית, במסמך ניכרת למידה מהשגיאות הפלסטיניות, שבראית חמאס באו לידי ביטוי בהסכמי אוסלו ובנגזרותיהם, בראשן ההכרה בישראל והתיאום הביטחוני עמה. אולם, בניגוד לשלילה המוחלטת של כל משא ומתן מדיני עם ישראל, המופיעה באמנת חמאס המקורית, משעל, בהתייחסות פומבית למסמך, הבהיר כי המשא ומתן - גם אם אינו מעשי בעת הנוכחית - אפשרי. זאת ועוד, בניגוד לעמדה הבסיסית של חמאס, השוללת את 'היוזמה הערבית' המכירה בישראל ומפרטת תנאים לנורמליזציה עמה, משעל ניסה להציג גמישות אפשרית מצד חמאס בהקשר זה (שוב, כהד לדברים שהשמיע בעבר): "אם זו [היוזמה הערבית] תסייע להשיג הסדר הכולל את אבני הדרך המוסכמים על כלל הציבור הפלסטיני".

משמעויות

מסמך חמאס נועד להציג את הארגון באור פרגמטי ולא קיצוני, כדי לשפר את דימויו בעולם וכמצע לעמדה מדינית המשותפת לו ולרשות הפלסטינית. אולם, המסמך רצוף סתירות פנימיות, בין ראיית המדינה הפלסטינית בגבולות 1967 כ"נוסחה מוסכמת" לחמאס ולאש"ף, לבין אי-הנכונות לוותר על פיסת אדמה מפלסטין, התביעה לשיבת הפליטים לבתייהם ואי-ההכרה בישראל, וכן הקריאה להמשך המאבק המזוין.

ההבדל המהותי בין מסמך העקרונות המעודכן לבין אמנת חמאס מתמקד במשקל שניתן בו לממד הפלסטיני-לאומי ביחס למשקל האסלאמי. בעוד אמנת חמאס מקנה בכורה לממד האסלאמי ולעליונות האסלאם, המסמך המדיני החדש הופך את היוצרות ומקנה עדיפות ברורה לרכיב הפלסטיני הלאומי. העתקת מרכז הכובד מן הדת אל הלאומיות הפלסטינית מורגשת במסמך בהגדרת פלסטין כ"אדמת העם הפלסטיני ומולדתו", בעוד שבאמנה מתוארת פלסטין במונחים דתיים, כאדמת ווקף.

הסעיף שעורר תשומת לב רבה, שכן לכאורה הוא מעיד על התפתחות פרגמטית, הוא זה המציב את היעד של כינון מדינה פלסטינית עצמאית שבירתה ירושלים בקווי 4 ביוני 1967, במקביל לשיבת הפליטים לבתייהם. יעד זה נוסח בעמימות מסוימת, כאשר נכתב שהחמאס רואה בכינון

מדינה פלסטינית עצמאית "נוסחה לאומית מוסכמת ומשותפת" עם אש"ף. יעד זה, כמודגש במסמך, איננו סוף פסוק שכן: "אין וויתור על כל חלק מפלסטיין בכל תנאי ובכל הנסיבות והלחצים וככל שהכיבוש יימשך", מכאן שחמאס דוחה כל חלופה לשחרור פלסטיין בשלמותה, מן הנהר אל הים. לפיכך משתמע, שאסור בתכלית להכיר בישראל ולהעניק לה לגיטימציה - גם לא בתמורה להקמת מדינה פלסטינית.

כאמור, עמדה הרואה בגבולות 67' שלב אפשרי בדרך למטרה הסופית כבר הוצגה בעבר על ידי חמאס ובין היתר הופיעה בהסכמי הפיוס (שלא מומשו) בין פת"ח לחמאס, וכן במסגרת רעיון ההודנה (שביתת הנשק הזמנית) בין חמאס לישראל, שעלה מספר פעמים מאז הסכמי אוסלו, בעיקר כאשר החמאס היה שרוי במצב של מצוקה ובידוד. ואכן, באופן דומה, חמאס מתמודד היום עם שורה של אתגרים מורכבים, ובהם: (1) המאמץ המתמשך לשמור על שלטונו ברצועת עזה לנוכח הטלטלות בסביבה הערבית, הקשיים באספקת צרכי האוכלוסייה ברצועה והפיצול במחנה הפלסטיני; (2) כישלון תנועת האחים המוסלמים במצרים ועוינות המשטר המצרי כלפי חמאס; (3) זליגת רעיונות ויכולות של פעילי מחוז סיני של 'המדינה האסלאמית' לתוך שטח רצועת עזה, והפניית אצבע מאשימה של מצרים לחמאס בדבר זיקה בינו לבין גורמי סלפיה-ג'יהאדיה; (4) פגיעה בתמיכה החיצונית בחמאס מצד מדינות ערב בשנים האחרונות, וגם צמצום הסיוע הצבאי מאיראן. כל אלה הביאו להחלטת חמאס לאמץ שינויים בהתנהלותו – אמנם עד כמה שניתן בלי לפגוע בעקרונותיו הבסיסיים.

לסיכום, ישראל יכולה להסתכל בשני אופנים על מסמך חמאס. מחד גיסא, מסתמן כי זו 'אותה גברת בשינוי אדרת'. חמאס נותר תנועת טרור עוינת, שאינה מכירה בישראל ואינה משלימה עם הלגיטימיות שלה להתקיים, ולפיכך היא אויב שישראל צריכה לחתור למיטוטו הפוליטי והצבאי. מאידך גיסא, אי אפשר להתעלם מכך, שבמסמך יש סימנים לפרגמטיות מצד חמאס, שנובעת ממצוקתו. זו מציאות שנכון לנסות להפכה להזדמנות עבור ישראל.

הזדמנות זו יכולה להתבסס על כך שחמאס חתר בעת האחרונה לשפר את יחסיו עם מצרים ולגבש עמה "סוג של" הודנה, שכוללת מענה לדרישת מצרים להתנתקותו מתנועת האחים המוסלמים ולהפסקת הסיוע לגורמי הסלפיה-ג'יהאדיה בסיני. ישראל מצדה יכול לנסות ולהרחיב הבנות אלו בעזרת מצרים לשם החלת 'הודנה ארוכת טווח' בינו לבין החמאס, שתאפשר הן התקדמות בתהליך המדיני עם הרשות הפלסטינית והן הפעלת מאמץ משולב - אזורי ובינלאומי - לשיקום כלכלי, תשתיתי ואזרחי של רצועת עזה, תוך שמירה על יציבות ביטחונית מתמשכת. אם אכן חמאס אימץ גישה פרגמטית ביחס לעבר וכיום הוא מחפש זמן להתארגנות מחדש לקראת אתגרי העתיד, ניתן לקדם את רעיון ההודנה בלי להיענות לדרישתו לנסיגת ישראל לגבולות 67' ולמימוש 'זכות השיבה' של הפליטים הפלסטינים. ניתן להסכים כי אלו סוגיות שיידונו בין ישראל לרשות הפלסטינית במסגרת הדיונים להסדר מדיני.